

Alfred Nobel

Ingrid Carlberg

Alfred Nobel

Het verhaal van een man en zijn tijd

Vertaald door Geri de Boer



2020

De Bezige Bij
Amsterdam

Deze vertaling is mede tot stand gekomen dankzij een subsidie van
de Swedish Arts Council.

Copyright © 2019 Ingrid Carlberg
Copyright Nederlandse vertaling © 2020 Geri de Boer
Oorspronkelijke titel *Nobel. Den gåtfulle Alfred, hans värld och hans pris*
Oorspronkelijke uitgever Norstedts, Stockholm
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Omslagbeeld © The Nobel Foundation
Foto auteur Kajsa Göransson
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk Bariet Ten Brink, Meppel
ISBN 978 94 031 0401 0
NUR 681

debezigebij.nl



Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Stamboom 8

PROLOOG 9

Deel I

DE RAADSELACHTIGE 17

HOOFDSTUK 1 Het geloof in het eigen kleine ik 20

HOOFDSTUK 2 Als een vreemde aan de zijkant 40

HOOFDSTUK 3 Heen en weer geslingerd tussen romantiek en
verlichting 59

HOOFDSTUK 4 'Ik heb met de tsaar gesproken over Nobels
experimenten' 86

HOOFDSTUK 5 Op zoek naar een diepere zin 110

Deel 2

GEHEIME DROMEN 143

HOOFDSTUK 6 Geleidelijk afscheid van Rusland 147

HOOFDSTUK 7 Opstand tegen het vaderlijk gezag 168

HOOFDSTUK 8 De Nobelklap 188

HOOFDSTUK 9 'Het knalt aan alle kanten' 213

HOOFDSTUK 10 De nachtmerrie in New York 239

HOOFDSTUK 11 Een nieuwe springstof in wording 256

Deel 3

IN MEDISCH DUISTER 279

HOOFDSTUK 12 'De honger naar dynamiet neemt toe' 283

- HOOFDSTUK 13 'Moge God Alfred zegenen met een lieve vrouw!' 303
HOOFDSTUK 14 Scheppingsdrift, verliefdheid en een medische
doorbraak 328
HOOFDSTUK 15 De tijd van broedertwisten, liefdescrises en
vredesdromen 356
HOOFDSTUK 16 'Grootste gebrek: dat hij geen gezin heeft' 393

Deel 4

- DE ONEINDIGE TAAK VAN DE WETENSCHAP 417
HOOFDSTUK 17 Een triomf voor de verlichting 422
HOOFDSTUK 18 Veiligheidspolitie, dossier 326: Alfred Nobel 440
HOOFDSTUK 19 De wapens neer! 456
HOOFDSTUK 20 Een 'weldoener van de mensheid' met heimwee 489
HOOFDSTUK 21 Het patentschandaal, de luchtballon en het laatste
testament 513

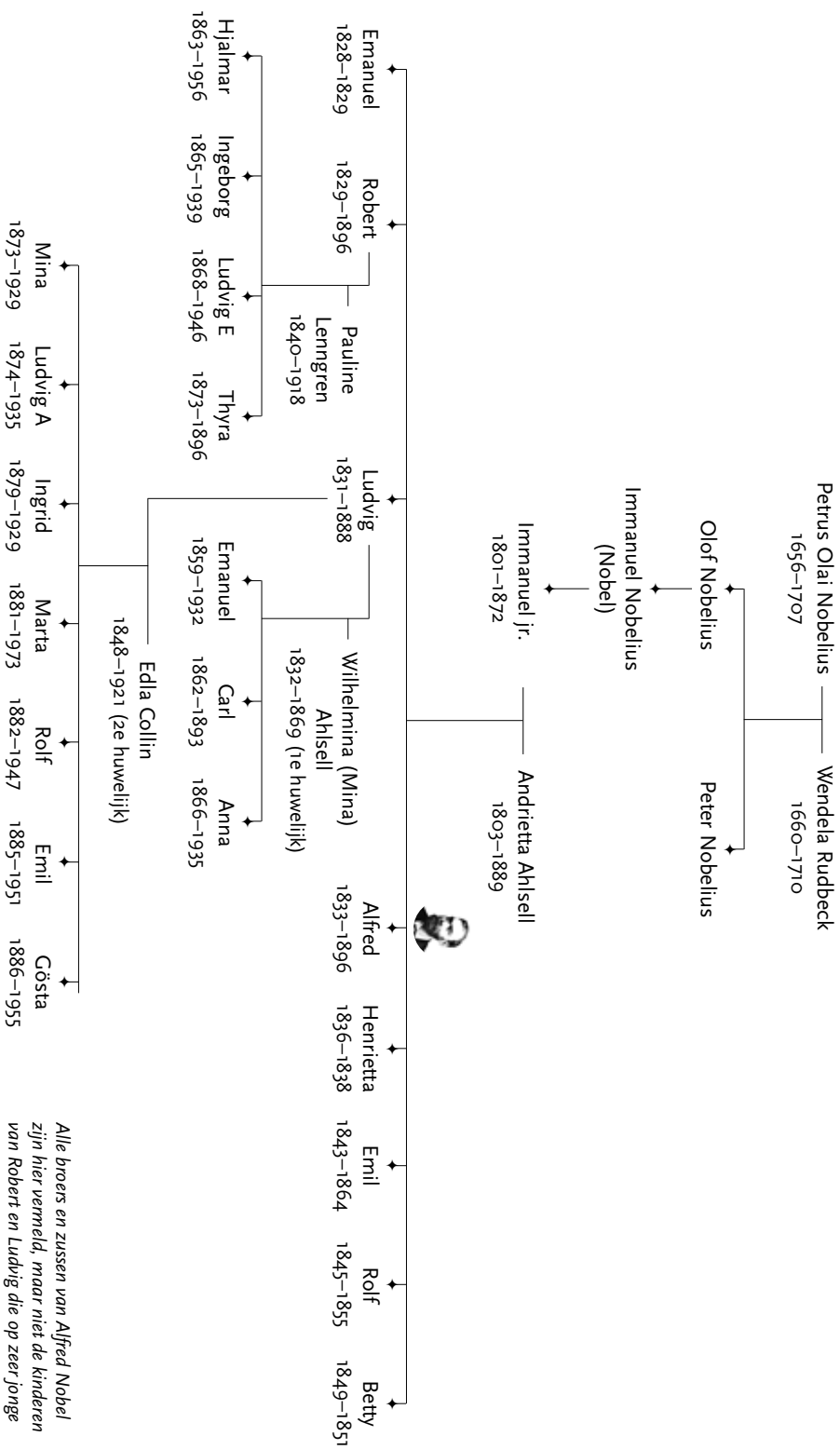
Deel 5

- DE SCHIJNWERPERS OP NOORWEGEN – EN OP DE VREDE 541
HOOFDSTUK 22 'Een geweldige erkenning' 546
HOOFDSTUK 23 'Een strijd om miljoenen' 564
HOOFDSTUK 24 De blikken worden gericht op Zweden en
Noorwegen 585

EPILOOG – Ruim een eeuw later 593

- Hoe ging het verder? 596
Dankwoord van de auteur 598
Bronnen en noten 601
Bronnenlijst 661
Illustratieverantwoording 678
Personenregister 680

Voor Pär, Johanna en Sara



Alle broers en zussen van Alfred Nobel zijn hier vermeld, maar niet de kinderen van Robert en Ludvig die op zeer jonge leeftijd zijn overleden.

Proloog

Het telegram bereikt Zweden op de ochtend van 10 december 1896. In de nacht van donderdag op vrijdag, om precies te zijn om twee uur in de morgen, is de 63-jarige Alfred Nobel snel en onverwacht overleden in zijn villa in de Italiaanse stad San Remo. *Aftonbladet* neemt het nieuws nog diezelfde dag mee. 'Iedere ontwikkelde Zweed treurt om het verlies van een van zijn grootste landgenoten,' schrijft de krant, maar ze ontwijkt de vraag die algauw op ieders lippen ligt: wie zal nu zijn rijkdommen erven?

De speculaties komen de volgende dagen goed op gang in de kolommen; ze stralen te midden van de necrologieën als lantaarns van begeerte. Het vermogen zou 'naar onze begrippen kolossaal' zijn. Alleen al de jaarlijkse inkomsten zouden in de miljoenen lopen.

De journalisten maken snelle berekeningen. Alfred Nobel, de beroemde uitvinder, is ongehuwd en heeft geen kinderen. Zijn beide bekende broers, Robert en Ludvig, zijn niet meer in leven. Sommige scribenten lappen elke terughoudendheid aan hun laars en verspreiden het nieuws dat de 'onmetelijke' erfenis derhalve zal worden verdeeld over de kinderen van Robert en Ludvig. Ingenieur en ontdekkingsreiziger Salomon August Andrée is er echter als de kippen bij om erop te wijzen dat Alfred Nobel hem onlangs 26.000 kronen heeft beloofd voor zijn volgende poging om de Noordpool te bereiken met een luchtballon. Hier van, zo laat Andrée nadrukkelijk weten, zijn er tot dusver nog maar 10.000 uitbetaald.

Van de genoemde neven en nichten zijn er veertien. De oudsten, Ludvigs zoon Emanuel en Roberts zoon Hjalmar, waren al op 8 december halsoverkop naar Italië gegaan, zodra ze hoorden van de hersenbloe-

ding die hun oom plotseling had getroffen. Emanuel is 37 jaar en woont in Sint-Petersburg. Van alle kinderen van Alfreds broers stond hij hem het naast. Ook de 33-jarige Hjalmar had altijd vrij veel contact met hem. Allebei hebben ze de gulheid van hun oom persoonlijk ondervonden. Nog in november probeerde Emanuel Alfred te helpen een goede heilgymnast te vinden om zijn bloedsomloop te verbeteren en zijn hartklachten te verminderen.

Spijtig genoeg komen de neven niet op tijd, evenmin als de 26-jarige Ragnar Sohlman, Alfred Nobels naaste medewerker, die na het schokkende bericht ook in allerijl naar het zuiden was afgereisd.

Pas tegen de avond van 10 december staan ze alle drie aan het bed van de overledene, verdrietig en ontsteld omdat Alfred zijn dagen moest eindigen zoals hij de meeste ook had geleefd.

Alleen.



Het testament is gedeponneerd bij Stockholms Enskilda Bank. Alfred Nobel heeft het een jaar eerder, eind november 1895, in aanwezigheid van getuigen ondertekend. De kinderen van zijn broers weten niet van het bestaan ervan.

Op dinsdag 15 december wordt het zegel verbroken op het kantoor van de bank aan de Lilla Nygata in *Gamla stan*, de oude stad. Delen van de inhoud worden naar Emanuel en Hjalmar in San Remo getelegrafeerd, en laat op die avond kloppen ze bij Ragnar Sohlman op de deur. Ze brengen de summiere informatie over die ze hebben gekregen over de laatste wil van hun oom: Alfred wilde dat zijn polsaderen worden doorgesneden en hij heeft Ragnar aangewezen als een van de twee executeurs-testamentair.

Ze zijn allemaal verbluft. Bij de stukken die in de Italiaanse villa liggen, hebben ze een ander testament gevonden, ondertekend in 1893. Dat is kennelijk vervallen. Maar wat zouden de veranderingen inhouden?

Aan het eind van de week arriveert er per post een volledig afschrift in San Remo. Daar daalt een tastbare teleurstelling neer. Het aandeel van de neven en nichten is kleiner geworden. Oom Alfred heeft nu slechts een fractie van zijn totale vermogen gereserveerd voor de familie. Er staat zwart-op-wit in het testament dat al Alfred Nobels aandelen en onroerende goederen moeten worden verkocht en dat bijna het gehe-

le aldus vrijgemaakte kapitaal moet worden vastgezet in een speciaal fonds. Alfreds laatste wil is dat de rente over dat geld wordt uitgereikt als jaarlijkse prijs voor 'hen die in het verstreken jaar de mensheid het grootste heil hebben gebracht', ongeacht waar ter wereld ze wonen. Die omschrijving is niet van toepassing op de neven en nichten Nobel, hoe dierbaar ze Alfred ook waren.

De kinderen van zijn broers weten niet goed hoe hun oom zich de overdracht van zijn bezittingen voorstelde. Alfred was duidelijker over welke prijzen hij in het leven wilde roepen: een voor natuurkunde, een voor scheikunde, een voor fysiologie of geneeskunde, een voor literatuur en een voor degene 'die het meeste of het beste heeft gedaan voor de verbroedering der volkeren en de afschaffing of vermindering van staande legers, alsmede de verspreiding van vredescongressen'.*

Een prijs voor de vrede dus. Vrede in de wereld, welteverstaan. Bij de nabestaanden zal het niet lang duren voordat de oorlog een feit is.

Later, tijdens het vier jaar lange touwtrekken om het geld, zal zelfs koning Oscar zich ermee bemoeien, sarcastische uitlatingen doen over het testament van Alfred Nobel en verkondigen dat de man zich had laten verleiden door 'vredesfantasten, vooral vrouwen'. De pers zal tekeergaan over gebrek aan vaderlandsliefde en de aanstaande premier Hjalmar Branting zal de donatie 'een grandioze vergissing' noemen.

De veertien nu beslist nog bezorgdere kinderen van Alfreds broers staat een lange, pijnlijke strijd te wachten. Wat zal er van het Russische oliebedrijf terechtkomen als de meerderheid van de aandelen wegvalt? Wat zal er van de neven en nichten Nobel en hun gezinnen terechtkomen?

Een week later zijn het er nog maar dertien. Hjalmar's jongste zus, de 23-jarige Thyra, heeft slechts enkele maanden daarvoor haar vader Robert verloren. Ze bevindt zich in het landhuis van de familie in Getå bij Norrköping. Op maandagmorgen klaagt ze dat ze zich niet goed voelt. Tijdens het bakken voor de kerstdagen, een paar uur later, valt ze dood neer.

In de kranten staat dat ze waarschijnlijk een hartverlamming heeft gehad.

* De prijs 'voor economische wetenschappen ter nagedachtenis aan Alfred Nobel' van de Zweedse Rijksbank kwam er in 1968 bij. De eerste hiervan werd uitgereikt in 1969.



Er wordt een eenvoudige rouwdienst voor Alfred Nobel gehouden in zijn statige villa in San Remo met het betoverende uitzicht op de Middellandse Zee. De hierheen gereisde naasten en een paar hoogwaardigheidsbekleders uit de stad lopen daarna, langs dichte rijen nieuwsgierigen, achter de kist met het stoffelijk overschot naar het station. Aan het hoofd van de stoet loopt het plaatselijke muziekkorps, dat de treurmars van Chopin speelt wanneer de eiken kist van de lijkwagen in de trein wordt overgebracht. Een stapel bloemenkransen gaat mee. Veel mensen dragen rouwbanden met de vlaggen van de landen waar Nobels dynamietbedrijven zijn gevestigd: de Italiaanse, de Spaanse, de Schotse, de Zweedse en natuurlijk de Franse tricolore.

Het stoffelijk overschot wordt rechtstreeks naar Zweden gebracht. Alle documenten die nodig zijn om de grenspassages te vergemakkelijken zijn aanwezig. Opvallend in de bloemenzee die de wagon vult, zijn het liefdevolle vaarwel van de familieleden, de laatste groet van goede vrienden en een mooi bloemstuk dat namens ingenieur Andrée is gestuurd: 'Dank en vaarwel! Van de leden van de poolexpeditie.'

In de vijf dagen dat de kist door Europa wordt vervoerd blijven de herdenkingsartikelen binnenstromen bij de kranten. Iemand roemt Alfred Nobels werklust en zijn hekel aan uiterlijk vertoon, iemand anders zijn bescheiden kleding en zijn geduld met bedelaars. De Zweeds-Noorse club in Parijs schrijft dat hij soms scherp kon zijn, vooral wanneer hij schijnheiligheid vermoedde, maar dat daarachter altijd een waarachtige mensenliefde stak. Een van de jonge uitvinders die hij steunde, verwoordde het later zo: 'Met diepe weemoed bedenk ik hoeveel hij wilde geven en hoe weinig hij kreeg.'

Een Britse medewerker van Nobel zal zich later zetten aan een veertien pagina's lange beschouwing over zijn overleden vriend. Hij zal dan de nadruk leggen op de levendige en even onvoorspelbare als spirituele gesprekken. Hij zal schrijven dat Nobel onstuitbaar tussen de meest uiteenlopende onderwerpen kon wisselen, soms ook tussen verschillende talen. Hij zal hem beschrijven als een origineel iemand – nerveus, ja haast overspannen, en bijzonder gevoelig van aard. Tegelijkertijd 'was hij begiftigd met een grenzeloze energie en een ongeëvenaarde vasthoudendheid; hij vreesde geen enkel gevaar en zwichtte nooit voor tegenslagen. [...] Een impulsieve moed, gecombineerd met een tere verlegen-

heid, waren de karakteristiekste kenmerken van zijn persoonlijkheid. [...] Zijn kleine, lichte ogen, overschaduwde door zware wenkbrauwen, waren heel expressief en onthulden zijn buitengewone intelligentie.' Hij zal ook schrijven dat Alfreds vader Immanuel zijn zoon in veel opzichten de weg wees.

In deze tijd wijzen veel scribenten ook op de fascinerende reis die de familie heeft afgelegd sinds Immanuel Nobel, 'een van de grootste ingenieursgenieën van zijn tijd', zich aan het begin van de eeuw in Stockholm omhoogwerkte. Er wordt gezegd dat Alfred en zijn broers het grootse werk voltooiden dat Immanuel Nobel in zich had, maar nooit verwerkelijkt mocht zien.

Op de ochtend van 22 december 1896 rolt de treinwagon langzaam door de winterwitte hoofdstad. De locomotief stopt onder het zadeldak van het centraal station van Stockholm, waar de goederenopslag uitpuilt van het grootste aantal inkomende en uitgaande kerstpakketten sinds de staatsspoorwegen werden geopend.

Bellen rinkelen. Paarden briesen. Alfred Nobel is weer thuis.

DEEL I

*‘Dit alles zat in mijn luchtbel –
maar toen barstte die’*

Alfred Nobel rond 1860

DE RAADSELACHTIGE

Lange tijd is het beeld van Alfred Nobel en zijn leven sterk getouchéerd geweest. Belangrijke periodes bleven witte vlekken, invloedrijke gebeurtenissen en personen werden weggewerkt, om nog maar te zwijgen van on gepaste gevoelens en hartstochten. Met dit trieste gegeven krijgt iedereen te maken die zich in dit onderwerp verdiept.

De schepper van de Nobelprijs liet oceanen van brieven en belangrijke documenten na, maar de eerste vijftig jaar na zijn dood in 1896 werd er op basis van dit rijke bronnenmateriaal slechts één boek gepubliceerd. Het heette 'Jubileumgeschrift' en werd in 1926 door de Nobelstichting uitgegeven zonder bronvermeldingen en auteursnamen. Het boek was geschreven door de voorzitter van de stichting, Henrik Schück, en de oprichter, Ragnar Sohlman.

Schück en Sohlman waren zorgvuldig. Ze groeven diep in het archief, maar zuiverden het systematisch van alles wat de nagedachtenis van de gulle gever zou kunnen bezoedelen. Hun bedoelingen waren goed. Zo ging dat in die tijd. Maar het resultaat was dat er een verminkt beeld van Alfred Nobel ontstond, en dat bleef bestaan doordat onafhankelijke onderzoekers geen toegang kregen tot het archief.

Toen het vijftigjarig jubileum naderde, vond zelfs Ragnar Sohlman de geheimzinnigdoenerij bezwaarlijk. Hij vatte moed en trotseerde de hoge heren. Vlak voor zijn dood in 1948 schreef Sohlman het boek *Ett testamente*,* waarin hij als eerste Alfred Nobels langdurige relatie met een achttien jaar jongere vrouw onthulde. Het boek werd gepubliceerd in 1950.

* Als er achter een Zweedse titel geen vertaling staat, wordt die gegeven in de bronvermelding [opm. vert.].

Er werd aangedrongen op een hernieuwde uitgave van het jubileumboek uit 1926, vooral omdat buitenlandse uitgeverijen vroegen waar alle andere boeken over de wereldberoemde geldgever waren gebleven. In 1954 huurde directeur Nils Ståhle van de Nobelstichting in Stockholm daarom een Zweeds-Amerikaanse journalist, Naboth Hedin, in voor een uitgebreid nieuw boek over Nobel, nu in het Engels. Het project was van een zodanig kaliber dat de voormalige Britse premier en Nobelprijswinnaar Winston Churchill bereid was het voorwoord te schrijven. Churchill stelde niemand teleur. 'Het is bijzonder prijzenswaardig dat er nu een nieuwe Engelse uitgave van de biografie over Alfred Nobel zal worden gepubliceerd,' schreef hij in 1957 in zijn beoogde voorwoord. Alfred Nobels 'grote idee', de Nobelprijs, was volgens Churchill 'het symbool van geslaagde inspanningen op veel terreinen van de wetenschap en getuigt nog altijd van de vooraanstaande plaats die de Scandinavische volken innemen in de strijd van de beschaafde mensheid om de wereld beter te maken'.

Maar ook deze keer wilde men niet zomaar iedereen in het archief toelaten. Dus de directeur van de Nobelstichting vroeg zijn zwager, Erik Bergengren, om dat werk te doen. Het trio was vijf jaar bezig: Bergengren zwoegde in het archief, Hedin schreef, Bergengren controleerde de feiten en directeur Ståhle censureerde.

Het resultaat van hun inspanningen is bewaard gebleven, in zestien anonieme zwarte ordners. Na enig speurwerk kan ik ze lokaliseren in de kelders van de Nobelstichting. Natuurlijk ploeg ik ze allemaal door. Erik Bergengren is bewonderenswaardig professioneel. Hij lijkt inderdaad het hele, veertien kastmeters grote archief te hebben gelezen. Maar het moest nog wel worden gecontroleerd. De censuur van de jaren vijftig is soms bepaald amusant.

In januari 1958 beviel het Ståhle niet dat Naboth Hedin een passage had geciteerd waarin Alfred Nobel zichzelf sociaaldemocraat noemde. Amerikaanse lezers zouden dan immers 'een volkomen verkeerde indruk van Alfred Nobel' kunnen krijgen. 'Ze zullen denken dat hij communist was. De sociaaldemocraten willen [...] de productiemiddelen nationaliseren. Dat Alfred Nobel dat wilde, lijkt me op z'n zachtst gezegd onwaarschijnlijk,' schreef Ståhle, die blijkbaar niet wist dat juist deze smadelijkheid al was gepubliceerd in de eerste biografie van de Nobelstichting uit 1926.

Herhaaldelijk gaf hij de Zweeds-Amerikaanse schrijver te verstaan dat overwegingen over Alfred Nobels persoonlijkheid, gedachten en gevoelens in het nieuwe boek niet mochten voorkomen. De tijd was ook nog niet rijp

voor frivole observaties van de hand van Alfred Nobel. Erik Bergengren meldde geamuseerd dat hij een briefje had gevonden waarin Alfred zijn voorkeur uitsprak voor begaafde vrouwen. 'De belangstelling van het brein overleeft die van de pik. Amen!' schreef Alfred Nobel. Te scabreus om te citeren, vond Bergengren, die ook geen goedkeuring gaf aan Alfreds beschrijving van een onberispelijke zakenman als 'van tevoren maagd... erna niet'.

Al dat soort dingen konden het beeld bezoedelen dat men van de schenker wilde creëren. 'Want wat men zo graag naar voren wil brengen is toch dat hij een volkomen onkreukbare, rechtschapen gentleman was, wie zoiets als afgunst en streberigheid volkomen vreemd was. Een keurige en zeldzaam goede man naar hoofd, hart en gemoed,' betoogde Bergengren. Alsof het Alfred Nobel niet vergund was een gewoon mens van vlees en bloed te zijn.

Na vijf jaar had Naboth Hedin vijftwintig hoofdstukken weten te schrijven. Toen kwam de terugslag. De Amerikaanse uitgeverij haalde de stekker eruit. Ze vonden het boek te droog en te saai om te worden uitgegeven. Directeur Stähle vroeg zijn zwager daarop het materiaal in te krimpen tot een kortere 'voorlichtingsbrochure'. Erik Bergengren was geschokt en zag vijf jaar minutieus archiefonderzoek grotendeels verloren gaan. Gehoorzaam produceerde hij toch de dunne overzichtsbiografie die in 1960 het tweede Zweedse standaardwerk over Alfred Nobel werd, opnieuw zonder bronvermeldingen.

Veel van wat er sindsdien over het leven van Alfred Nobel is geschreven, vindt zijn oorsprong in deze twee boeken, niet in de primaire bronnen. En dat terwijl de Nobelstichting alle retoucheringsambities toch al decennia geleden achter zich heeft gelaten. Tegenwoordig gaat het archief over Alfred Nobel open zonder dat er inzage in of controle op het geschrevene wordt verlangd.

Door de digitalisering is de research niet langer een onmogelijke onderneming. Ik besluit het te proberen. Mijn doel is het eerste onafhankelijke verhaal over Alfred Nobel en de achtergronden van de Nobelprijs te schrijven waarvoor de primaire bronnen zijn gebruikt en verantwoord. De uitdaging om te graven in archieven in landen waar hij heeft gewoond is ook moeilijk te weerstaan.

Eén ding weet ik nu al. Het verhaal moet beginnen met zijn vader Immanuel Nobel en het drama in Alfred Nobels geboortjaar dat zoveel betekenis kreeg voor alles wat er later gebeurde.

Er zijn genoeg witte vlekken om te vullen.

HOOFDSTUK I

Het geloof in het eigen kleine ik

De naam Immanuel betekent ‘God met ons’, maar dat was bepaald niet de instelling waarmee de 31-jarige bouwmeester Immanuel Nobel in het leven stond – niet vóór en niet na die noodlottige oudejaarsdag van 1832. Al toen hij als tiener op de Middellandse Zee voer, had Alfred Nobels vader zich afgevraagd wat de zin was van de inrichting van het bestaan volgens de ‘zogenaamde heilige boeken’ van de kerk. Mensen leefden toch niet alleen voor een eeuwig leven na de dood? Gods schepping, die fantastische natuur, bevond zich immers hier en nu rondom hen en schreeuwde er haast om te worden gebruikt voor de vooruitgang van de mens.

En dan de huichelarij. Immanuel herinnerde zich hoe hij als scheepsjongen katholieke monniken had gezien die zich dronken amuseerden in de bordelen in de havens. Daarvoor voelde hij dezelfde minachting als wanneer hij aan boord moest opruimen na de achterlijke braspertijen van de Zweedse officieren. Hij was pas zestien, maar toen en daar formuleerde hij zijn levensmotto: ‘Alleen vertrouwen op mijn eigen kleine ik, niet op dat van anderen.’¹

De jaarwisseling 1832-1833 zou die levenshouding zwaar op de proef stellen. Immanuel Nobel was toen al een paar jaar in Stockholm gevestigd als aannemer, architect en werktuigkundige. Hij pachtte een verfallen bakstenen huis op het eiland Långholmen bij Stockholm. Daar woonde hij samen met zijn vrouw, de 29-jarige Andrietta, en hun twee zonen, Robert, drie jaar, en Ludvig, anderhalf.

Immanuel en Andrietta Nobel waren regelmatig verhuisd in de vier jaar dat ze getrouwd waren en ze waren gewend geraakt aan een leven met toppen en diepe dalen, doordat Immanuels bouwactiviteiten soms

bekend en bewonderd werden, maar soms ook op een ramp uitdraaiden. Al rond kerst was duidelijk dat 1832 de boeken in zou gaan als het zwartste jaar sinds 1829, toen hun eerstgeboren zoon Emanuel, pas één jaar oud, was gestorven.

In maart 1832 had Immanuel het bezitsrecht voor het perceel op Långholmen aan de districtsrechtbank moeten overdragen als onderpand voor een lening. De vorderingen waren hem echter boven het hoofd blijven groeien en vlak voor kerst hadden enkele klanten en werknemers zich gezamenlijk tot de stedelijke rechtbank van Stockholm gewend en het faillissement van Immanuel Nobel aangevraagd. Ze hadden de mannen van de wet zelfs verzocht Nobel te arresteren, omdat het gerucht wilde dat hij de stad had verlaten en zich voor zijn schuldeisers verstopt hield op een ander eiland in het Mälarmeer.

Op het laatste moment was Immanuel erin geslaagd een maand uitstel te krijgen, in de hoop dat hij nog tot een schikking kon komen. De termijn liep af op 5 januari 1833.²

Immanuel Nobel had zich al eerder weer opgericht en was er weer bovenop gekomen door zijn ijver, zijn alom erkende slimheid en zijn nooit aflatende inzet om zijn groeiende gezin een beter leven te verschaffen. Het wonen op het moeilijk toegankelijke eilandje Långholmen was daar een goed voorbeeld van. Drie jaar eerder had Nobel het pachtrecht voor de grond en het oude huis overgenomen van een vrouw die net weduwe was geworden. De handtekeningen waren nog niet opgedroogd of hij vroeg de overheid al om verlenging van de pacht met nog eens veertig jaar. In dat geval zou hij er een prachtig huis van twee verdiepingen met balkons en gedraaide pilaren bouwen, dat de stad gratis mocht overnemen als het contract na veertig jaar afliep. Nobel had er een paar keurige, kleurrijke schetsen bij gevoegd. Het antwoord was ja. De plek was voor de stad toch niet interessant, heette het.³

Op oudejaarsdag 1832 was de prachtige tienkamervilla bijna klaar, maar helaas kon de zwaar in de schulden geraakte Immanuel Nobel er niet in gaan wonen. Het gezin bleef in het oude, vervallen kot. Dat was jammer, want het nieuwe jaar was pas een paar weken oud toen bleek dat Andrietta weer in verwachting was.

Die zoon zou de naam Alfred krijgen. Hij zou van Immanuels zonen degene zijn die de meeste van zijn vaders eigenschappen erfde: de fantasie en de uitvindknobbel, de energie en de minachting voor het establishment, het temperament, de ontvankelijkheid en het vermogen om

het ver te schoppen in het leven zonder een formele opleiding of het vereiste respect voor de kerk, kortom: het geloof in het eigen kleine ik.

Deze erfenis was zo opvallend dat velen zouden zeggen dat men Alfred Nobel niet kon begrijpen zonder eerst Immanuel te leren kennen.



In die tijd was Långholmen een kale, rotsachtige klip met slechts heel weinig begroeiing. Het lag op behoorlijke afstand van de stadsbebouwing van Stockholm. De eilandbewoners werden bovendien aan het oog onttrokken door de bergen aan de andere kant van het bruggenhoofd, bij Heleneborg en Skinnarviken.

Het eiland was in allerlei opzichten geschikter voor een gevangenis dan voor een woning voor een gezin met kleine kinderen. Op slechts 'een paar vadem' afstand van het stenen huis van de familie Nobel lag dan ook de 'correctie-inrichting Zuid', waar meer dan negenhonderd gevangenen met steenhouwen hun straf uitzaten. Immanuel Nobel had uit deze gevangenen herhaaldelijk arbeiders voor zijn bouwactiviteiten gerekruteerd, met wisselend resultaat. Eén keer liep een gevangene voor wie Nobel verantwoordelijk was weg, waarna hij werd betrapt bij het stelen van tabaksmessen uit een café aan de Oxtorgsgata.

Er kwamen weleens stoomboten voorbij Långholmen op weg van of naar de haven op Riddarholmen. Verder was er weinig openbaar vervoer voor wie niet het geld had om zich in de ongemakkelijke huursjezen over de oneffen klinkers te laten schudden. Immanuel had een roeiboot, maar voor zover we weten geen paard. Als hij naar het hart van de stad rondom Stortorget en het Gustaf Adolfs Torg wilde, moest hij naar de steigers bij Slussen wandelen of in een van de boten van de zogeheten roeimadammen aan Söder Mälarstrand springen.

Die boten hadden ook nadelen. De vrouwen die roeiden stonden bekend om hun lompeheid en hun ruwe taalgebruik. Ze legden bovendien aan bij het walgelijke 'Vliegentrefpunt' bij de Munkbro, de Monniksbrug, een stortplaats voor vuilnis en ontlasting. Immanuel Nobel moest zelf een keer drie rijksdaalders en zestien skilling boete betalen omdat hij bij het Vliegentrefpunt een lading 'straatonzindelijkheid' had gelost. De plek was genoemd naar de 'miljoenen grote, blauwgroene, geel verkleurende vliegen' die de hemel daar een groot deel van het jaar verduisterden. Wanneer het in de herfst donker werd, gebeurde het wel dat zwervers in het afval en de uitwerpselen van de paarden kropen om zich te beschermen tegen de nachtelijke kou.

Menselijke excrementen waren een ander groot maatschappelijk probleem. In de straten van Stockholm waggelden ‘latrinevrouwjes’ met volle tonnen uitwerpselen aan een stang tussen zich in naar de plaatsen waar die gelegd mochten worden, niet zelden vlak bij de waterpompen. Ze morsten onderweg nogal wat, omdat ze wel een paar neutjes nodig hadden om deze taak te volbrengen. Het was dus niet zo vreemd dat Stockholm in het begin van de negentiende eeuw werd beschouwd als een van de smerigste en ongezondste steden van Europa. Het verband tussen het stinkende vuil en de sterfte was echter nog niet voor iedereen duidelijk. De autoriteiten beweerden zelfs dat het recordhoge sterftcijfer van Stockholm verband hield met het ‘mateloze nuttigen van brandewijn’.

In de winter was Stockholm bovendien een van de donkerste steden van Europa. Van september tot maart was de hoofdstad volkomen afhankelijk van olielampen. Na enkele branden waren de regels aangescherpt. Huiseigenaars huurden nu meestal speciale lantaarnopstekers om voor het licht te zorgen. Rond middernacht moest de straatverlichting altijd volledig gedoofd zijn. Daarna mocht niemand zich meer op de straten van Stockholm begeven zonder handlantaarn met ontstoken vetkaars.

Op maandag 31 december 1832 namen veel mensen hun handlantaarn mee met het oog op de feestelijkheden van die avond. In het populaire Kirsteinska Hus aan de Klara Strandgata werd een gemaskerd bal georganiseerd. De gasten werden in krantenadvertenties opgeroepen zich te gedragen als ‘beschaafd gezelschap’. Iedereen die een wapen bij zich had, al was het maar een stok, zou de toegang worden ontzegd indien het wapen ‘niet absoluut tot het kostuum behoorde’.⁴

Immanuel en Andrietta Nobel zouden die avond om vele redenen niet in het Kirsteinska Hus verschijnen.



De brand brak uit op de ochtend van oudejaarsdag. De pijp van een tegelkachel was gebarsten, zei men, waarna het vuur was overgesprongen en greep had gekregen op een ledikant. Het duurde niet lang of het huis van Nobel bij Knaperstad stond in brand. De kerkklokken sloegen twee keer, het sein dat er brand was op Södermalm, en Stockholm kwam tot stilstand. Het lot van de Nobels hing nu af van de stedelijke brandweer en de zwaar op de proef gestelde brandweercommandant Fredrik Bäck.

Net voor de jaarwisseling was de kou plotseling ingevallen in Stockholm, en ze bracht een tamelijk harde zuidoostelijke wind mee. Dat was niet de enige reden waarom de brandweer het moeilijk had. De eerste brandspuit van het Södermalmstorg bleek ondeugdelijk, en van de opgeroepen manschappen waren er lang niet genoeg, vooral niet omdat sommigen van hen al dronken waren. Bäck moest huurkoetsen uit eigen zak betalen om zo snel mogelijk emmers en slangen naar Långholmen te brengen. Gelukkig leek de familie die in het huis woonde, zich elders te bevinden.

De brand in het huis van Nobel was al gauw zo hevig dat hij ook de naastgelegen gevangenis bedreigde. De gevangenen werden naar buiten gecommandeerd. Sommigen moesten hard aan het werk met de slangen. Anderen kregen opdracht om ondanks de hitte zo veel mogelijk roerende goederen uit het huis te dragen. De gevangenen, die verder vooral bekendstonden om opstootjes en geweld, werden later geprezen in *Aftonbladet*. 'Er was niet het minste blijk van slechtheid, er werd geen enkele poging gedaan om te vluchten of om geredde inboedel achter te houden,' schreef de eigenaar van een huis op het eiland in de krant.

Toen de avond viel, was het vuur nog niet onder controle. Bij Stockholmers die op weg waren naar bals en nieuwjaarsfeesten bleef het in de herinnering als een enorme rode weerschijn tegen de donkere hemel. Het blussen ging door tot in de kleine uurtjes. Wel werd het na twaalfen enigszins geholpen door een kalme sneeuwval.⁵

De volgende dag werd de balans van de verwoesting opgemaakt. Het pand was tot de grond toe afgebrand, evenals een nabijgelegen stoffenopslag. De familie Nobel was een groot deel van haar huisraad en alle denkbare gereedschappen kwijt. Drie grote portefeuilles met Immanuel's zorgvuldige bouwtekeningen waren ook in vlammen opgegaan. Bij de spullen die de gevangenen hadden kunnen redden, waren een kapotte tekentafel, een tweepersoonsbed, een beklede eikenhouten bank en een 'vrouwenkastje'.⁶

Gelukkig waren er geen mensen gewond geraakt. De familie Nobel was nog steeds als van de aardbodem verdwenen. Immanuel liet zelfs de volgende werkdag niets van zich horen, toen hij voor een verhoor over de brand bij de politie werd ontboden. Onvoorzichtigheid met vuur gold als een ernstig misdrijf. De brand van 1822, toen het grootste deel van Blasieholmen en Helgeandsholmen werd vernietigd, lag nog vers in het geheugen. Er konden strenge straffen worden uitgedeeld aan de